

Повзик Євген Вікторович

*кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Povzyk Yevhen

*PhD in Law, Assistant of the Department of Criminal Procedure
Yaroslav Mudryi National Law University*

ORCID: 0000000252610973

DOI: 10.25313/2520-2308-2024-11-10480

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЗАТРИМАНОВОГО

TOPICAL ISSUES OF PROTECTING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF DETAINEES

Анотація. Вступ. Виходячи із фундаментального характеру права на свободу та особисту недоторканість, Конституція України передбачає можливість його обмеження виключно на підставі вмотивованого рішення суду та у встановленому законом порядку. Тому при обмеженні права на свободу та особисту недоторканість особливого значення набувають гарантії судового захисту, що закріплюються багатьма міжнародними документами у галузі прав людини загального та регіонального характеру. Забезпечення ж реалізації та захисту вказаного права досягається саме системою юридичних гарантій, складовими якої є процесуальні інститути та процедури, які мають бути чітко регламентовані та деталізовані.

Мета – дослідити особливості забезпечення та захисту прав і свобод затриманих осіб, процедури та процесуальні інститути, які є складовими системи юридичних гарантій забезпечення його прав та свобод.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; 2) законодавство України; 3) національна література, в якій висвітлюються актуальні питання забезпечення та захисту прав затриманого; 4) судової практика. У процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний, історико-правовий, статистичний, системно-структурний, метод узагальнення. Звернення до історико-правового методу забезпечило дослідження джерел нормативного регулювання підстав та порядку розгляду скарг щодо законності затримання особи. Статистичний метод використано у процесі дослідження судової практики, її узагальнення. Метод узагальнення став у нагоді під час зведення одиничних фактів у єдине ціле, формулювання висновків.

Результати. На підставі проведеного дослідження виокремлено особливості оскарження законності затримання та проаналізовано проблематику різних порядків розгляду таких скарг.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується проаналізувати особливості проведення процесуальних дій по відношенню до затриманого.

Ключові слова: захист прав і свобод, затриманий, права затриманого, гарантії захисту прав затриманого.

Summary. Introduction. Based on the fundamental nature of the right to liberty and security of person, the Constitution of Ukraine provides for the possibility of its restriction only on the basis of a reasoned court decision and in accordance with the procedure established by law. Therefore, when the right to liberty and security of person is restricted, guarantees of judicial protection enshrined in many international human rights documents of a general and regional nature are of particular importance. Ensuring the realization and protection of this right is achieved through the system of legal guarantees, which includes procedural institutions and procedures that must be clearly regulated and detailed.

The purpose of the article is to study the peculiarities of ensuring and protecting the rights and freedoms of detainees, as well as the procedures and procedural institutions that are part of the system of legal guarantees for ensuring their rights and freedoms.

Materials and methods. The research materials are: 1) the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; 2) Ukrainian legislation; 3) national literature covering topical issues of ensuring and protecting the rights of detainees; 4) case law. In the course of the study, the following scientific methods were used: dialectical, historical and legal, statistical, systemic and structural, and the method of generalization. The historical and legal method was used to study the genesis of the statutory regulation of the grounds and procedure for consideration of complaints regarding the legality of detention.

The statistical method was used in the process of studying case law and its generalization. The method of generalization was useful in bringing together individual facts into a single whole and formulating conclusions.

Results. Based on the study, the author identifies the peculiarities of appealing against the legality of detention and analyzes the issues of different procedures for consideration of such appeals.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to analyze the peculiarities of conducting procedural actions in relation to a detainee.

Key words: protection of rights and freedoms, detained, the rights of the detainee, guarantees of protection of the rights of the detainee.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розбудови демократичної правової держави особливої уваги потребує забезпечення прав затриманих осіб відповідно до європейських стандартів. З метою забезпечення гарантій базових прав та свобод затриманих кримінальне процесуальне законодавство закріплює цілий комплекс правових механізмів, процедур та інститутів, які, на жаль, відзначаються певною нормативною недосконалістю, що призводить до різної правозастосовної практики. Це, у свою чергу, викликає необхідність їх дослідження та подальшого нормативного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі аспекти забезпечення та захисту прав і свобод затриманих осіб, здійснення судового контролю досліджувались у наукових роботах Аносенкова А. А. [13], Верхогляд-Герасименко О. В. [4], Грошевого Ю. М. [1], Кушпін В. [5], Мукоїди Р. В. [13], Тищенко О. І. [10], Циліурік І. [5], Шаренко С. Л. [6], Шило О. Г. [2] та ін.

Метою статті є дослідження особливостей забезпечення та захисту прав і свобод затриманих осіб, процедур та процесуальних інститутів, які є складовими системи юридичних гарантій забезпечення його прав та свобод.

Виклад основного матеріалу. Закріплене ст. 29 Конституції України право на свободу та особисту недоторканість, яке обмежується при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження, втілює одне з найбільш значимих соціальних благ, що передбачає недопустимість свавільного втручання у сферу автономії людини, створює необхідні умови як для її всебічного розвитку, так і для демократичного устрою суспільства в цілому. Свобода як загальнолюдська цінність, гуманна ідея людства є невід'ємною складовою кримінального судочинства, в якому вона знаходить свій правовий вираз передусім у вигляді складової конституційного принципу особистої недоторканості [1, с. 197].

Виходячи із фундаментального характеру даного права, Конституція України передбачає можливість його обмеження виключно на підставі вмотивованого рішення суду та у встановленому законом порядку (ст. 29). Тому при обмеженні права на свободу та особисту недоторканість особливого значення набувають гарантії судового захисту, що закріплюються багатьма міжнародними документами у галузі прав людини загального та регіонального характеру, зо-

крема, Загальною декларацією прав людини, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (ст. 9), Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 5), Резолюціями Комітету міністрів Ради Європи тощо.

Використання при обмеженні права на свободу та особисту недоторканість судової процедури, яка відповідає вимогам справедливості і заснована на конституційних засадах рівності учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободі надання ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, презумпції невинуватості, забезпечує дію принципу правової визначеності, який є одним із аспектів верховенства права і виключає можливість прийняття непередбачуваних для суб'єкта права на судовий захист рішень та свавільного обмеження його прав і свобод [2, с. 353].

Так, у ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено вичерпні випадки, коли особу може бути позбавлено свободи, а саме:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [3].

Забезпечення реалізації та захисту вищевказаних прав затриманого досягається саме системою

юридичних гарантій, складовими якої є процесуальні інститути та процедури, які мають бути чітко регламентовані та деталізовані. Як слушно зазначається в науковій літературі, без належного забезпечення будь-яке право залишається простою декларацією, яка не має цінності, оскільки реального характеру воно набуває тільки під час створення державою дієвого механізму забезпечення їх реалізації, передбачення правових гарантій, що надають можливість особі задовольнити свої законні інтереси за рахунок реалізації наданих їй прав. Однією із складових механізму забезпечення прав особи є надання уповноваженому суб'єкту можливості оскарження процесуальних рішень стосовно обмеження його прав, що являє собою процесуальний засіб захисту [4, с. 10, 18].

Так, одним із найважливіших стандартів захисту прав затриманого є право на оскарження незаконного затримання, регламентоване ст. 29 Конституції України, яка втілює міжнародно-правовий стандарт, що міститься у п. 4 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який, у свою чергу, гарантує затриманому можливість подати позов по відношенню до законності його затримання до суду, який повинен невідкладно прийняти рішення та видати наказ про звільнення, якщо затримання було незаконним.

Вимога п. 4 ст. 5 полягає у тому, що для перевірки законності утримання особи під вартою, необхідною є наявність процедурних гарантій, подібних до гарантій процедури Хабеас Корпус. Зобов'язання, що випливає з цього положення, містить у собі чотири основні елементи контролю: розгляд справи судом, дотримання принципу змагальності і забезпечення юридичною допомогою, розгляд питання щодо законності затримання і невідкладність таких дій. При цьому обов'язок, що випливає з п. 4 ст. 5 КЗПД, застосовується незалежно від підстав затримання [5, с. 461].

Водночас, як зазначається в науковій літературі, КПК не містить окремої процедури реалізації передбаченого п. 6 ч. 3 ст. 42 КПК права підозрюваного на оскарження незаконного затримання, тож пошук шляхів вирішення даної проблеми лежить в площині правозастосування. Шаренко С.Л. у вирішенні питання щодо оскарження незаконного затримання виокремлює певні етапи розвитку сучасної правозастосовної практики:

– Перший етап пов'язаний зі спробою подолання цієї законодавчої прогалини шляхом звернення сторони захисту до слідчого судді зі скаргою про перевірку законності затримання підозрюваного у порядку ст. 303 КПК.

Однак, слідчі судді відмовляли у відкритті провадження за скаргами у зв'язку з тим, що таке оскарження не передбачено ст. 303 КПК;

– Другий етап полягав у зміні стороною захисту правової підстави для оскарження зі ст. 303 КПК

на ст. 206 КПК, що виявилось більш результативним: подані стороною захисту скарги на незаконне затримання у порядку ст. 206 КПК, стали поширеним предметом розгляду слідчого судді;

– Третій етап пов'язаний із намаганням сторони захисту оскаржити рішення слідчого судді, винесеного за результатами розгляду скарги на незаконне затримання, в апеляційному порядку.

Отже, на сьогодні, як зазначає Шаренко С.Л., виходячи із правових висновків ВС, загалом досягнуто розуміння щодо двох ключових питань: 1) незаконне затримання може бути оскаржене до слідчого судді за аналогією у порядку ст. 206 КПК; 2) ухвала слідчого судді, постановлена за результатами розгляду скарги на незаконне затримання, не підлягає апеляційному оскарженню [6, с. 165–169].

Розглядаючи проблематику порядку оскарження та розгляду скарг на незаконність затримання, на підставі аналізу судової практики, можна констатувати, що такі скарги розглядаються: 1) в окремому судовому засіданні [7]; 2) під час судового розгляду клопотання про застосування до особи запобіжного заходу [8]; 3) під час підготовчого провадження [9]. При цьому, якщо розгляд скарги відбувається в окремому судовому засіданні, в КПК не врегульовано питання строку, протягом якого слідчий суддя має її розглянути. У цьому аспекті, цілком погоджуємося із Тищенко О.І, яка, орієнтуючись на міжнародний стандарт встановлення законності затримання «без зволікання», вважає, що перевірка законності затримання має відбуватися у мінімальних часових межах з метою ефективного захисту права особи на свободу та особисту недоторканність [10, с. 54–55]. У зв'язку з цим, на наше переконання, такий строк має бути чітко регламентований КПК, що, свою чергу, забезпечить можливість дієвого захисту від свавільного та незаконного обмеження прав і свобод особи.

Саме з метою забезпечення гарантій захисту базових прав та унеможливлення тиску на затриманих в Україні запроваджується нова електронна система обліку та відеоспостереження — «Custody Records» [11]. «Custody Records» — система електронної фіксації всіх дій відносно затриманих осіб, метою якої є забезпечення прав затриманих осіб та самих поліцейських відповідно до європейських стандартів. Одним із складових системи «Custody Records» є здійснення цілодобового відеонагляду, який фіксує всі дії поліції стосовно затриманих, та інформування відповідальних осіб про завершення терміну тримання. Основними завданнями та призначенням «Custody Records» є:

- 1) запобігання незаконному затриманню осіб, удосконалення системи їх захисту від катувань і належного поводження, а також підвищення стандартів захисту прав поліцейських від можливих неправдивих звинувачень у неправомірних діях;
- 2) об'єднання інформації про затриманих осіб з моменту їх фактичного затримання, перебування

- в територіальних органах Національної поліції України, їх територіальних (відокремлених) підрозділах, та звільнення або поміщення до спеціальних установ інших органів державної влади в єдиному інформаційному просторі з використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та комунікаційного обладнання;
- 3) здійснення опитування затриманої особи та поліцейського, який здійснив затримання, щодо обставин та підстав затримання, а також фіксації всіх дій із затриманою особою під час її перебування в органі (підрозділі) поліції;
 - 4) забезпечення оперативного реагування та прийняття управлінських рішень посадовими особами органів (підрозділів) поліції в разі неналежного поводження із затриманими;
 - 5) запровадження автоматизованого формування витягу з електронної картки затримання. Система забезпечення прав затриманих — це поєднання електронного документування, цілодобового відеоспостереження, впровадження зміни філософії затримання та запровадження інституту інспекторів з дотримання прав людини в діяльності органів (підрозділів) Національної поліції України. «Custody Records» це забезпечення прав

затриманих та підвищення захисту прав кожного громадянина який знаходиться під контролем поліції [12].

Завдяки запровадженню системи «Custody Records» працівники Ізоляторів тимчасового тримання отримали можливість у дуже зручному режимі відстежувати велику кількість параметрів тримання затриманих осіб, що за старої паперової системи фіксації вимагало б значно більше часу. З'являється можливість швидкого моніторингу інформації як з поточного стану справ у конкретному ізоляторі тимчасового тримання щодо кожного затриманого, так і стосовно сукупності місць тимчасового тримання як в окремому регіоні (області), так і по всій Україні [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Чинний правовий механізм забезпечення прав затриманого відзначається недосконалістю, що істотно знижує ефективність кримінальної юстиції загалом та зумовлює необхідність подальшого аналізу та вдосконалення процедур і інститутів, спрямованих на забезпечення прав і свобод затриманого, що полягає у створенні умов для реальної доступності останнього до процесуальних механізмів забезпечення його прав.

Література

1. Грошевий Ю. М. Забезпечення свободи у кримінальному судочинстві. *Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф.* (14 трав. 2010 р.). Х. : Одісей, 2010. С. 197–199.
2. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. Х. : Право, 2011. 472 с.
3. Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підписаної в Римі 4 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.11.2024).
4. Верховляд-Герасименко О. В. Забезпечення майнових прав особи при застосуванні заходів кримінально-процесуального примусу: моногр. Х. : Юрайт, 2012. 216 с.
5. Кушпін В., Цилорик І. Про механізм забезпечення прав затриманого у кримінальному провадженні: міжнародний досвід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2017. № 865. С. 457–462.
6. Шаренко С. Л. Теоретико-прикладні основи діяльності слідчого судді в кримінальному провадженні: монографія. Харків : Право, 2021. 480 с.
7. Ухвала слідчого судді Роменського міськрайонного суду Сумської області від 09 січня 2020 р. у справі № 585/24/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86815856> (дата звернення: 15.11.2024).
8. Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 22 березня 2019 р. у справі № 757/14807/19-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80744097> (дата звернення: 15.11.2024).
9. Ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області від 05.10.2016 у справі № 219/9627/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61830949> (дата звернення: 15.11.2024).
10. Тищенко О. І. Оскарження затримання у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспект. *Вісник кримінального судочинства.* 2018. № 1. С. 49–58.
11. Про затвердження Інструкції з організації діяльності чергової служби органів (підрозділів) Національної поліції України : Наказ МВС України від 23.05.2017 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text> (дата звернення: 15.11.2024).
12. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 24.05.2022 № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text> (дата звернення: 15.11.2024).

13. Мукоїда Р.В., Аносенков А.А. Система Custody Records як дієвий механізм забезпечення прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/61.pdf (дата звернення: 15.11.2024).

References

1. Hroshevyi Yu. M. Zabezpechennia svobody u kryminalnomu sudochynstvi. *Reformuvannia sudovykh i pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy: problemy ta perspektyvy: materialy nauk.-prakt. konf.* (14 trav. 2010 r.). Kh.: Odisei, 2010. S. 197–199 [in Ukrainian].
2. Shylo O. H. Teoretyko-prykladni osnovy realizatsii konstitutsiinoho prava liudyny i hromadianyna na sudovy zakhyt u dosudovomu provadzhenni v kryminalnomu protsesi Ukrainy. Kh.: Pravo, 2011. 472 s. [in Ukrainian].
3. Konventsii pro zakhyt prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod, pidpysanoi v Rymi 4 lystopada 1950 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
4. Verkhohliad-Herasymenko O. V. Zabezpechennia mainovykh prav osoby pry zastosuvanni zakhodiv kryminalno-protseusualnogo prymusu: monohr. Kh.: Yurait, 2012. 216 s. [in Ukrainian].
5. Kushpit V., Tsyliuryk I. Pro mekhanizm zabezpechennia prav zatrymanoho u kryminalnomu provadzhenni: mizhnarodnyi dosvid. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*. 2017. № 865. S. 457–462 [in Ukrainian].
6. Sharenko S. L. Teoretyko-prykladni osnovy diialnosti slidchoho suddi v kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2021. 480 s. [in Ukrainian].
7. Ukhvala slidchoho suddi Romenskoho miskraionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 09 sichnia 2020 r. u spravi № 585/24/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86815856> [in Ukrainian].
8. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 22 bereznia 2019 r. u spravi № 757/14807/19-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80744097> [in Ukrainian].
9. Ukhvala Artemivskoho miskraionnoho sudu Donetskoi oblasti vid 05.10.2016 u spravi № 219/9627/16-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/61830949> [in Ukrainian].
10. Tyshchenko O. I. Oskarzhennia zatrymannia u kryminalnomu provadzhenni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekt. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2018. № 1. S. 49–58 [in Ukrainian].
11. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii diialnosti chervhoy sluzhby orhaniv (pidrozdiliv) Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 23.05.2017 № 440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0750-17#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Instruksii z formuvannia ta vedennia informatsiinoi pidsystemy "Custody Records" informatsiino-komunikatsiinoi systemy "Informatsiinyi portal Natsionalnoi politsii Ukrainy": Nakaz MVS Ukrainy vid 24.05.2022 № 311. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0629-22#Text> [in Ukrainian].
13. Mukoida R. V., Anosienkov A. A. Systema Custody Records yak diievyi mekhanizm zabezpechennia prav liudyny v izoliatorakh tymchasovoho trymannia. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2021. № 2. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2021/61.pdf [in Ukrainian].